

TM	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1033-1046	Ниш	јул – септембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 327 (497.2 : 497.1) "1919/1923"

Originalan naučni rad

Ivan Ristić

Priljeno: 16.11.2011.

Revidrana verzija: 14.08.2012.

**POLITIKA SPORAZUMEVANJA
U VREME NERAZUMEVANJA
(Rad Aleksandra Stambolijskog
na jugoslovensko-bugarskom zblizenju 1919-1923)**

Apstrakt

Jugoslovensko-bugarski odnosi posle Prvog svetskog rata bili su krajnje napeti. U takvoj atmosferi bugarski vođa Aleksandar Stambolijski formulisao je politiku „nove Bugarske”, čiji je jedan od osnovnih ciljeva bilo pomirenje sa srpskim narodom i jugoslovensko-bugarsko zblizenje. Kompleksno istorijsko nasleđe, politika velikih sila, kao i suštinski suprotstavljene pozicije dvaju zemalja – glavni su uzroci neuspeha politike zblizenja i trijumfa politike konfrontacije Kraljevine SHS i Bugarske. Političko delo Aleksandra Stambolijskog je jako malo poznato u našoj stručnoj javnosti, a njegova politika je od ključne važnosti za spoznavanje traumatične balkanske stvarnosti posle Prvog svetskog rata.

Ključne reči: Kraljevina SHS, Bugarska, Aleksandar Stambolijski, spoljna politika, istorija jugoslovenske ideje

**MUTUAL UNDERSTANDING POLICY
AT THE TIME OF MISUNDERSTANDINGS**
*(Alexander Stamboliiski's activities
and the Yugoslav-Bulgarian rapprochement 1919-1923)*

Abstract

After the First World War, the relations between the Kingdom of S.C.S and Bulgaria were extremely tense. At the time, Bulgarian leader Alexander Stamboliiski formulated a policy of the "new Bulgaria". One of the main aims of this policy was the reconciliation with the Serbian people, and Yugoslav-Bulgarian rapprochement. The difficult historical heritage, the policy of the Great Powers, and essentially opposite positions of the two countries – these were the main causes of the failure of the policy of rapprochement. However, the political work of Alexander Stamboliiski was noteworthy and his policy is essential for understanding the political relations in the Balkans after the First World War.

Key words: Kingdom of S.C.S, Bulgaria, Alexander Stamboliiski, Foreign policy, History of the Yugoslav idea

*„Nema ništa nemoguće na ovome svetu. Dovoljno
je da postoji dobra volja a osnova jednog trajnog
sporazuma će se lako naći.
U njemu je spas balkanskih naroda.”
(iz pisma A. Stambolijskog Nikoli Pašiću)*

Prvi svetski rat je iskomplikovao odnose Srbije i Bugarske, mada su oni i pre rata bili daleko od dobrosusedskih. Rat je ostavio za sobom nove probleme i nove momente u međusobnim političkim, ekonomskim i kulturnim odnosima. Novi momenti ticali su se, pre svega, izvršenja mirovnog ugovora iz Neija (Nejski ugovor)¹, kojim je okončan rat sa Bugarskom. Pitanja koja su dominirala i gotovo svakodnevno potresala odnose dve zemlje, a čije je ishodište upravo u Nejskom ugovoru (tačnije u njegovom izvršenju), možemo svrstati u nekoliko grupa: prvo, *vojna pitanja* (razoružanje Bugarske po odredbama Nejskog ugovora,

¹ Nejski mirovni ugovor potpisan je 27. septembra 1919. godine u istoimenom predgrađu Pariza. Glavni odredbe ugovora bile su: Bugarska je izgubla Zapadnu Trakiju i Južnu Dobrudžu i manje delove teritorije koji su pripali Kraljevini SHS (Caribrod, Bosilegrad, teritorije u strumičkom kraju i dolini Timoka); ugovor je predviđao reparacije od 2,250 miliona zlatnih franaka, klauzule o kažnjavanju ratnih krivaca, restituciju u naturi (ugalj, stoka idr.), kao i redukciju vojske i zabranu mobilizacije (Тодоров, 1938, str. 312).

mobilizacija u Bugarskoj, uređenje, sastav i operativne sposobnosti bugarskih oružanih snaga, naoružanje bugarske vojske); drugo, *pitanja ratne štete* (reparacije i odštetni zahtevi Kraljevine SHS prema Bugarskoj, restitucija pokradenih dobara itd.); treće, *pitanja ratne odgovornosti* (uloga i odgovornost Bugarske u okviru saveza Centralnih sila za tok rata posle njenog ulaska u rat, i odgovornost za povrede normi međunarodnog ratnog prava za vreme okupacije Srbije 1915-1918. godine). Sva ova pitanja su, ne podjednako i ne uvek sa istim značajem, predstavljala dominantne teme jugoslovensko-bugarskih odnosa u posleratnom periodu.

Druga grupa pitanja iz jugoslovensko-bugarskih posleratnih odnosa ticala se *odgovornosti bugarske vlade* za akcije makedonskih separatista, pre svega organizacije VMRO. *Makedonsko pitanje* je, iako zvanično okončano međunarodnim ugovorima u Bukureštu i Londonu 1912. i 1913. godine, i Parizu 1919. godine, predstavljalo gorući problem na Balkanu, s obzirom na to da je *spor oko Makedonije* lebdeo kao avet nad svakodnevicom ne samo političkih, već i međuljudskih odnosa. Taj spor, čiji koreni dosežu duboko do istorijskih procesa i događaja 19. veka, vodio se na širokom polju - od međunarodnih institucija, preko diplomatskih i akademskih krugova i inteligencije, štampe, kulturno-prosvetne i verske propagande, do propagande u inostranstvu.

Aleksandar Stambolijski (1879-1923) je bio lider novih pogleda i novog duha, ne samo u svojoj zemlji već i na Balkanu. Njegovi saradnici su ga opisivali kao izuzetno borbenog i samouverenog čoveka, samopožrtvovanog, hrabrog i, iznad svega, upornog državnika (Petkov 1933, str. 26-30). Sa sebi svojstvenim žarom i na funkciji predsednika nekoliko vlada (od maja 1920. do juna 1923. godine), promovisao je politiku „nove Bugarske” čiji su osnovni ciljevi u spoljnoj politici bili: 1) potpuno distanciranje od ranije politike „ferdinandovske” Bugarske, koja je zemlju uvukla u dva rata sa susedima (Drugi balkanski i Prvi svetski rat), i koštala dve „nacionalne katastrofe” (1913. i 1918. godine); 2) nova politika prema susedima, posebno prema Srbiji (Kraljevini SHS) i Srbima, koja je podrazumevala zbliženje, dobrosusedstvo i miroljubivost; 3) ublažavanje teških uslova mirovnog ugovora (Петрова, 1988). Sva tri cilja bila su međusobno povezana i uslovljena. Ideološka platforma ovakve politike bila je ideja o „jugoslovenstvu”, tj. južnoslovenskoj federaciji koja bi, pored već stvorene Kraljevine SHS, uključivala i Bugarsku (Глигоријевић, 2002, str. 27-30).

Stambolijski je svoje stavove o srpsko-bugarskom pomirenju i jugoslovensko-bugarskom zbliženju otvoreno izneo jugoslovenskim predstavnicima kao glavnu platformu svoje spoljne politike čim je stupio na mesto predsednika vlade, još dok je Bugarska zvanično bila u ratnom stanju sa Srbijom (pre potpisivanja mirovnog ugovora), tvrdeći da je

njegova zemljoradnička stranka „gotovo jedina” koja može da odnose dva naroda iznese „na čistinu”.² Zato je predlagao da se sastane sa predsednikom jugoslovenske vlade i Nikolom Pašićem, kao najuticajnijim političarem, i tražio, da bi mu u Bugarskoj zbog stava tamošnjeg javnog mnjenja, bio olakšan rad na zbliženju, da Srbija odustane od traženja ispravke granice, tj. od Bosilegrada i Caribroda (današnji Dimitrovgrad), koje je dobila kao teritorijalno proširenje na osnovu mirovnog ugovora. Tvrдио je da će i u slučaju da se prisajedinjenje ovih oblasti dogodi, on nastaviti da radi na zbliženju, pa čak i po cenu ukidanja bugarske dinastije. Govorio je da ga „ništa ne može zadržati” i da „pred jednim bratskim sporazumom”, za njega ne postoji pitanje bugarske dinastije.³ Stambolijski je zastupao tzv. *integralno jugoslovenstvo*, pa je pod zbliženjem, zapravo, podrazumevao *ujedinjenje* kojim bi bila stvorena velika država, najmoćnija na Balkanu. Kapetanu M. Milčiću, predstavniku generala M. Tucakovića (Delegata srpske Vrhovne komande u Sofiji) je govorio:

„Mi treba da smo jedno, jer ćemo biti sila sa kojom se više neće titrati velike države. Zamislite jednu državu Fijuma-Varna (od Rijeke do Varne - *prim. aut.*). Sve će onda biti naše, i jadranska obala, i Trakija i Dobrudža, jer ćemo biti silni. Iskren i bratski sporazum, to je moja politika s vama.”⁴

Ponudu za zbliženje i svoju odlučnost da istraje u tome Stambolijski je ponovio i u pismu koje je, za vreme Mirovne konferencije, uputio prvom delegatu jugoslovenske delegacije i prvom čoveku srpske i jugoslovenske politike Nikoli Pašiću (Петков, 1933, str. 60-62; Петров и Стефанова, 1981, str. 2). Početkom 1919. godine u Beogradu su i sa drugih strana imali informacije da je jedan deo Bugara raspoložen za ujedinjenje sa Srbijom, ali su sumnjali da Bugari sad „ističu slovenske interese” samo da bi se izvukli iz teške situacije u kojoj se nalaze.⁵

Ne treba posebno objašnjavati zašto ideju Stambolijskog o stvaranju velike južnoslovenske države na Balkanu u datim međunarodnim okolnostima nije bilo moguće ostvariti, niti je bilo ikakvih osnova za verovanje da će to biti moguće u bliskoj budućnosti. Takođe, pogrešno bi bilo verovati u naivnost Stambolijskog ili u iracionalnost njegovih ideja i

² Arhiv Jugoslavije, Fond Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu, br. 336, fasc. 22, dosije I (dalje navođenje: AJ, broj fonda-broj fascikle/broj dosijea), Извештај Делегата Врховне Команде о разговору капетана Милчића са Стамболијским, пов. бр. 12763, 26. 10. 1919.

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ AJ, 336-22/I, šifrovani telegram iz Beograda za Pariz, za predsednika Pašića (prosleđen telegram Poslanstva u Bernu), br. 4292, 07.04.1919, Beograd

utopističkih vizija. Po sredi je bila veoma racionalna *politika* čiji je cilj bio da Bugarsku izvuče iz međunarodne izolacije, pre svega regionalne, u kojoj se našla kao poražena država (Петрова, 1988, str. 151). Ali, put iz izolacije vodio je preko Beograda, jer je srpska (sada jugoslovenska) politička elita bila na čvrstim pozicijama da Bugarskoj ne treba praštati i da je treba kazniti za sve što je počinila.⁶ Ovakav stav zvaničnog Beograda bio je razumljiv, ako se ima u vidu uloga Bugarske u propasti Srbije na jesen 1915. godine, kao i odnos bugarskih okupacionih vlasti prema stanovništvu u okupiranoj Srbiji. S druge strane, čvrstina sa kojom je Stambolijski zastupao i branio svoj jugoslovenski stav, rizikujući ne samo svoju vlast već i život, svedoče da nije reč o običnom „triku” kojim je hteo da „zavede” jugoslovenske državnike već o temeljnom političkom programu za koji je verovao da je od najvećeg interesa za Bugarsku. Ta utemeljenost ima ishodište u osnovnim političkim principima BZNS-a, koje je sam Stambolijski definisao u vreme svojih zatvorskih dana (za vreme rata). U *Četvrtom principu* ističe da je „Zemljoradnički savez za trajne mirne susedske odnose Bugarske...”, a način za učvršćivanje dobrosusedskih odnosa vidi u „ujedinjenju Bugarske sa drugim balkanskim narodima na federalnoj osnovi” (Петков, 1933, str. 168). Dakle, idejama jedinstva i saradnje bio je duboko prožet program bugarskih agraraca. Dublji ideološki smisao ideja o balkanskoj saradnji leži u *antiratnoj politici* koju je Stambolijski zastupao. Naime, on je smatrao da će se otkloniti svaka opasnost od izbijanja ratova kada „radne narodne mase” zavladaju balkanskim državama, jer njima rat nije u interesu, „pošto nevolje pre svega padaju na njihove glave” (Петков, 1933, str. 152; Петров и др., 1981, str. 5). Glavni uzrok ratova video je u „šovinističkim idejama inteligencije”:

„Moje je duboko uverenje da bi se narodi brzo izmirili i živeli u najprijateljskijim odnosima kada ne bi postojali inteligentni podstrekači večitih zavada i ratova koji su se uvukli u dvorsko-koterijaške partije, u redakcije različitih listova, na universitete i dr” (Петков, 1933, str. 152).

Stambolijski je u jugoslovensko-bugarskom sporazumu video osnovu novog saveza na Balkanu, koji bi bio defanzivnog karaktera i koji bi jemčio nezavisnost balkanskih država od stranog mešanja (Тодоров, 1937, str. 160). Za trajan mir na Balkanu posle Svetskog rata Stambolijski je smatrao da je neophodno ispoštovati: pravo naroda na spornim teritorijama da se slobodno opredeli; da se u potpunosti, i pod međunarodnom kontrolom, poštuju ugovorima garantovana prava

⁶ Архив САНУ, Заоставштина Николе Пашића, 14528/VIII/11, Односи српско-бугарски и корекција граница, рукопис, стр. 4

manjina; i da se svim balkanskim narodima omogućiti siguran i pogodan izlaz na otvoreno more (Петров и др., 1981, str. 6).

Prvi konkretni plodovi nastojanja Stambolijskog da se približi Kraljevini SHS počeli su da se opažaju u drugoj polovini 1920. godine. Početkom oktobra u Beograd je doputovao prvi posleratni diplomatski predstavnik Bugarske u Kraljevini SHS Kosta Todorov, bliski saradnik i čovek od ličnog poverenja predsednika bugarske vlade. On je od Stambolijskog dobio instrukcije da po svaku cenu uspostavi dobrosusedske odnose i radi na rešavanju svih spornih pitanja proisteklih iz nedavnog rata i mirovnog ugovora. U javnosti i od strane političkih predstavnika Todorov nije dočekan prijateljski. Poslanik iz južnih krajeva (koji su bili pod bugarskom okupacijom) Toma Popović je, povodom dolaska Todorova, u Narodnoj Skupštini izjavio da bi novog bugarskog poslanika „trebalo ubiti na ulici” (Тодоров, 1994, str. 198). Misija poverena Todorovu nije imala značajnih uspeha, a situaciju je dodatno iskopljkovalo stvaranje Male Antante⁷, koja je, po bugarskom shvatanju, doprinela još većoj izolaciji Bugarske (Тодоровић, 1979, str. 95-96).

I pored hladnog prijema bugarskih ponuda od strane zvaničnog Beograda, Stambolijski nije odustajao. Na svom „putu od sto dana” po Evropi (od oktobra 1920. do početka januara 1921. godine, kada je posetio London, Pariz, Prag, Varšavu), u prestonicama velikih sila, Londonu i Parizu, Stambolijski je tražio podršku za svoju politiku zbliženja sa Kraljevinom SHS (Петров и др., 1981, str. 10). Jedna od posledica tih napora bio je nalog iz Londona britanskom poslaniku u Beogradu početkom februara 1921. godine, da se kod jugoslovenske vlade založi za prijem Stambolijskog, ali je poslanik smatrao da nije pogodan trenutak za tu posetu (Avramovski, 1986, str. 26). Po povratku sa puta, Stambolijski je jugoslovenskom poslaniku u Sofiji Milanu Rakiću ponovo na sebi svojstven način saopštio svoje stavove po pitanju zbliženja, smeštajući svoju politiku u širi, balkanski i evropski, kontekst. U jugoslovensko-bugarskom zbliženju on je video jedini način da se spreči „uvlačenje” velikih sila na Balkan, koje se upravo radi svoje dominacije i protive tom zbliženju, i da zajedničkim snagama Kraljevina SHS i Bugarska treba da krenu „na jug”, i tako zaštite svoje interese (izlaz na otvoreno, Egejsko more – *prim.aut.*)⁸

⁷ *Mala Antanta* je bila defanzivni vojno-politički savez stvoren 1920-1921 godine. Radi se o sistemu ugovornih odnosa: između Kraljevine SHS i Čehoslovačke (avgusta 1920.), Rumunije i Čehoslovačke (april 1921.) i Kraljevine SHS i Rumunije (jun 1921.) Nastala je radi očuvanja stanja stvorenog posle rata, utvrđenog mirovnim ugovorima. (Krizman, 1975, str. 32-37).

⁸ Архив САНУ, Заоставштина Милана Ракића, 14331/767, Белешке из Бугарске (белешка о разговору са Стамболијским, 19. 02. 1921.).

Nastojanja Stambolijskog i „pružena ruka” Beogradu su dali rezultate mada ne preterane, ali imajući u vidu stanje jugoslovensko-bugarskih odnosa u tom trenutku, taj mali korak je izgledao veći nego što je zaista bio. Krajem maja 1921. Beograd je posetio blizak saradnik Stambolijskog, bugarski ministar Aleksandar Dimitrov. Još je značajnije to što ga je zbog stalnog „insistiranja bugarske vlade” primio predsednik vlade Nikola Pašić, uprkos protivljenju Dvora, ali i ljudi iz svoje okoline (odlučan protivnik prijema Dimitrova bio je Tihomir Popović, Pašićev zamenik u Ministarstvu inostranih dela)⁹. Dimitrov je ponudio široku saradnju Kraljevini SHS u borbi protiv makedonskih komita kroz mogućnost da jugoslovenska vlada uputi tajne agente na bugarsku teritoriju (u čustendilsku oblast), koji bi tamo ostali nekoliko meseci, i uverili se da je bugarska vlada jednako neprijatelj komitama, kao i jugoslovenska.¹⁰ Druga opcija koju je Dimitrov predlagao bilo je formiranje međunarodnog istražnog komiteta, koji bi sproveo istragu.¹¹ Pašić je Dimitrovu izneo svoj stav i uslove za zbliženje jugoslovensko-bugarsko: potrebno je da „bugarski narod daje stalno i neprekidno dokaze da želi živeti u miru, izvršiti Ugovor o miru i dati uvek kad prilike zatraže dokaz kajanja i prijateljstva.”¹² Ovaj Pašićev odgovor Dimitrovu na ponude Bugarske za zbliženjem i prevazilaženjem istorijskih sporova, predstavljao je suštinu jugoslovenske politike prema Bugarkoj u tom periodu, politike koju je personifikovao upravo Nikola Pašić. Razočaran bugarskim držanjem uoči i tokom rata, kako je isticao, i pored svih svojih pokušaja, još od kraja 19. veka da pronade zajednički imenitelj srpskih i bugarskih interesa, Pašić je sada Bugarsku držao „na tankom ledu” tražeći da se „stalno i neprekidno” kaje zbog svojih postupaka, i pruža dokaze svoje „nove politike”. I više od toga – Pašić je tražio da *bugarski narod* stalno daje dokaze iskrenosti, kao da mu uveravanja bugarskog političkog establišmenta nisu bila dovoljna. Suštinu jugoslovenskog stava činilo je *krajnje nepoverenje* i sumnja u iskrenost bugarskih namera. To je jasno uviđao i britanski poslanik u Beogradu poslovično dobro obavešten i upućen u jugoslovenske i balkanske prilike (Avramovski, 1986, str. 27). Ni Stambolijski nije ostajao „dužan”. Optuživao je političare susednih zemalja, posebno Kraljevine SHS, da vode staru (predratnu) politiku, opterećenu starim sporovima i starim stereotipima i pogledima na Bugarsku, ne uviđajući da je na delu „nova” Bugarska, koja traži puteve

⁹ Доклад на Посолството на ЧСР в Белград до Министерството на външните работи в Прага, 10 юни 1921. (Коларж и др., 1985, стр. 118-119).

¹⁰ Sir A. Young (Belgrade) to Earl Curzon, Belgrade, June 2, 1921. (Medlicott & Dacin, 1980, str. 202).

¹¹ Isto.

¹² АЈ, Посланство КЈ у Лондону, бр. 341, фасц. I/1921, телеграм Пашића Посланству у Лондону о разговору са Димитровим, пов.бр. 7084, 02.06.1921, Београд.

pomirenja (Петров и др., 1981, str. 11). Međutim, očigledno je da su gorko istorijsko iskustvo i sve ono što se dešavalo samo nekoliko godina pre „nove politike” Stambolijskog, predstavljali prepreke koje nije bilo moguće lako zaobići. S druge strane, pobednici su uživali plodove pobeде, dok se Bugarskoj žurilo da što pre izađe iz teške posleratne situacije.

Potezi Dimitrova, koga je Stambolijski poslao u Beograd kao svog specijalnog emisara, pokazivali su spremnost bugarske strane da konkretizuje ponude za zблиženjem. Dimitrov se po povratku u Bugarsku mnogo odlučnije suprostavio delovanju makedonskih komita, na čemu je zvanični Beograd insistirao, što se može smatrati direktnom posledicom razgovora u Beogradu, ali je, posle nekoliko meseci (21. oktobra), pao kao žrtva atentata koji je pripremio VMRO (Todorović, 1979, str. 113-114, 119; Тодоров, 1937, str. 137).

Koliko je urođena upornost Stambolijskog bila „na delu” u pokušajima da stupi u kontakt sa jugoslovenskim državicima, svedoči i njegova poseta Bledu, avgusta 1921. godine, tobož zbog letnjeg odmora, ali je pravi motiv bio da se sretne sa srpskim političarima, tim pre što je čuo da će Pašić iz Karlsbada, gde sa nalazio na oporavku, doći na Bled.¹³ Međutim, tek krajem naredne godine njemu će poći za rukom da u Beogradu bude primljen od najmerodavnijih ličnosti Kraljevine SHS. To će biti vrhunac njegove politike zблиženja. Početkom novembra 1922. godine Stambolijski je u Beogradu imao duže sastanke sa kraljem Aleksandrom, predsednikom vlade Pašićem, ministrom inostranih dela Momčilom Ninčićem, i drugim ministrima jugoslovenske vlade. Izveštaji iz Beograda su mu bili puni optimizma, možda čak i preterano euforični. Javljao je o svom „blistavom uspehu” i da mu je Pašić rekao da je „danas počelo zблиženje između nas i vas, jer počinje da se ostvaruje nova politika.”¹⁴ I kralj, i Pašić, i Ninčić su smatrali da je „uspeo da probije led u Beogradu” i da je uspeo da stvori uslove za novi razvoj odnosa.¹⁵ Jugoslovenski zvaničnici su mu obećali da će na predstojećoj Konferenciji u Lozani (održana sa prekidima od 20. 11. 1922. do 24. 07. 1923) podržati bugarski zahtev da se ispuni čl. 48 Nejskog ugovora i Bugarska dobije izlaz na Egejsko more (Todorović, 1979, str. 185).

U svom obraćanju beogradskim medijima Stambolijski je dotakao pitanje koje je srpsku javnost najviše zanimalo, a to je Makedonija. *Politici* je izjavio da više „neće ni da misli na Maćedoniju”, i da „nam je alali”, dok je beogradskoj *Pravdi* rekao da su „Maćedonci i protiv vas i

¹³ *Politika*, „Стамболијски на Бледу”, 03. 08. 1921.; *Телеграма до Министерския съвет*, Блед, 5 август 1921 г. (Панайотов, str. 170-180).

¹⁴ *Телеграма до МВРИ* (Министарство иностраних послова и вера – прим.аут.), Белград, 9 ноември 1922. (Панайотов, str. 292).

¹⁵ *Телеграма до МВРИ*, Белград, 11 ноември 1922. (Панайотов, str. 292).

protiv nas” i nazvao ih “slovenskim Ircima.” (Avramovski, 1968, str. 140). Stav o Makedoniji nije bio “pripremljen” za ovu priliku. Stambolijski je i ranije jugoslovenskom poslaniku u Sofiji Rakiću veoma decidirano izneo svoj stav o tzv. makedonskom pitanju:

„Neka vam je alal Makedonija. Sve nam zlo dođe od nje, a i vama je već dala komunizam, i neće stati na tome. Kad sam putovao po Evropi, ja sam govorio državicima: kad bi nam Srbija dala Makedoniju, i vi velike sile da nam je garantujete, ja bih rekao: na čast vam Makedonija. Neću je. Ne mislim vam zlo, a još manje da ulazite u kakav rat, ali bih voleo da zaratite samo zato da vam dokažem da bih ostao prijateljski neutralan i da ne bi ni prstom mrdnuo za Makedoniju. Kakva Makedonija! Ko još može danas o njoj govoriti? Makedonija je trice i kučine, a pitanje je mnogo šire, mnogo značajnije, pitanje je hoće li Balkan biti slovenski ili će pasti pod tudince.”¹⁶

Međutim, važno je naglasiti da je Stambolijski, koji je iz bugarske politike posle Prvog svetskog rata „izbacio” makedonsko pitanje kao *teritorijalno pitanje*, to pitanje veoma često pokretao u obliku *manjinskog pitanja* zahtevajući poštovanje ugovorom zagarantovanih manjinskih prava *bugarske manjine* u Makedoniji (Петров и др., 1981, str. 10; Петрова, 1988, str. 157, 160). Vlada u Beogradu je, naravno, odbijala svaku priču o tome, jer nije priznavala postojanje bugarske manjine. Zvaničan stav Beograda bio je da je slovensko stanovništvo Makedonije etnički srpsko.

Da li su postojali dublji razlozi ovog jugoslovensko-bugarskog približavanja krajem 1922. godine? Posmatrano u širem geopolitičkom kontekstu, nesporan je uticaj međunarodnih okolnosti. U tzv. „istočnoj krizi”, do koje je došlo na jesen 1922. godine, zbog poraza Grčke u ratu sa Turskom, Kraljevina SHS se vezala za francusku politiku (koja je bila suprotstavljena engleskoj – bliskoistočnoj politici), a koja je tražila jugoslovensko-bugarsko zbliženje, kako bi konsolidovala svoj uticaj u regionu (Vinaver, 1985, str. 45-48). S druge strane, ono što je sam Stambolijski više puta navodio kao razlog sporazumevanja (očuvanje nezavisnosti Balkana od stranog uticaja), je imalo jednu od presudnih uloga. To jasno ocrtava jedan izveštaj britanskog poslanika u Beogradu Albina Janga, koji između ostalog analizira stav srpskih političara:

„Njihov strah od Italije, kao i uverenje koje svakodnevno raste da su interesi manjih država podređeni ustupcima koje velike sile moraju da

¹⁶ Архив САНУ, М. Ракић, 14331/767, белешка о разговору са Стамболијским, 19. 02. 1921.

čine jedna drugoj, mogu dovesti do toga da i srpski političari zatraže jačanje vojne snage uz bliski savez sa Bugarskom.”¹⁷

Međutim, Jang je zbog velikog nepoverenja koje je postojalo između Srba i Bugara, izrazio sumnju u uspeh takvog saveza.¹⁸ U prilog Jangovoj analizi ide i činjenica da su oktobra 1922. godine u Italiji na vlast došli fašisti, koji su nagoveštavali mnogo agresivniju spoljnu politiku, posebno prema Kraljevini SHS. Upravo zbog svoje antijugoslovenske politike, Italija je bila najveći protivnik jugoslovensko-bugarskog zbliženja, radeći pritom na stvaranju jednog italijansko-bugarskog saveza uperenog protiv Kraljevine SHS (Петрова, 1988, str. 228).

Na beogradskoj konferenciji Stambolijskog i jugoslovenskih zvaničnika udareni su temelji sporazumu do koga će doći na proleće naredne godine. Reč je o tzv. *Niškom sporazumu* koji je regulisao zaštitu granice od prelazaka makedonskih komita i ostala pitanja bezbednosti pograničnog područja, kao i borbe protiv makedonskih bandi. U formalno-pravnom smislu reč je o više rezolucija koje je usvojila mešovita jugoslovensko-bugarska komisija, koja je zasedala u Nišu od 1. do 17. marta 1923 godine (Avramovski, 1968, str. 143-145). Međutim, ovaj nesumnjivi trijumf politike Stambolijskog ubrzao je njegov pad, koji je započeo salvom medijskih napada u Bugarskoj. Od strane građanske opozicije proglašen je za „izdajnika”, „srpsko oruđe”, „agenta Antante” i krivca za bugarske poraze u ratu, ali je on i pored toga čvrsto branio svoju politiku (Тодоров, 1938, str. 344; Петров и др., 1981, str. 16). Ovo je bio preludijum za krvave događaje. Prevrat, do koga je došlo 9. juna 1923. godine, bio je delo Vojnog saveza (organizacije aktivnih i rezervnih oficira, formirane 1919. godine) nezadovoljnog kako položajem vojske, tako i uslovima Nejskog ugovora i režimom Stambolijskog. Vojnom savezu su se pridružile građanske opozicione stranke, predvođene organizacijom Narodna sloga (Народни сговор), a podržan je i od VMRO-a, koji je bio protiv saradnje Bugarske i Kraljevine SHS (Марков и др., 2005, str. 394-395, 399-400; Avramovski, 1968, str. 146-178). Stambolijski je posle višednevnog otpora koji je pružao u svom rodnom selu Slavovici, uhvaćen i 14. juna ubijen. Posle surovog mučenja – odsečena mu je desna ruka zato što je njome potpisao Niški sporazum, iskopane oči, a zatim odsečena i glava (Тодоров, 1937, str. 134). O ubistvu ovog neobičnog Bugarina i Balkanca, koji je predstavljao jedinstvenu političku pojavu na uzavreloj balkanskoj sceni prvih godina posle Svetskog rata, uvaženi istoričar profesor Stevan Pavlović je zapisao da je to bilo

¹⁷ Ser A. Young (Belgrade) to the Marquess Curzon of Kendlestone, Belgrade, November 14, 1921. (Medlicott & Dacin, 1980, str. 579).

¹⁸ Исто.

„prvo među spektakularnim ubilačkim izrazima patološke mržnje koju su ogorčeni, radikalni pokreti s desnog krila ispoljavali prema 'izdajnicima' njihovog svetog cilja. U tome će im dostojni takmaci postati rumunski legionari i hrvatske ustaše“ (Павловић 2004, str. 358).

ZAKLJUČAK:

JUGOSLOVENSTVO ALEKSANDRA STAMBOLIJSKOG

Možemo reći da *jugoslovenstvo* Aleksandra Stambolijskog ima dva aspekta: *vrednosni* i *praktični*. Vrednosno posmatrano, Stambolijski je zaista verovao u mogućnost srpsko-bugarskog zbliženja na bazi jugoslovenstva i stvaranja jedinstvene južnoslovenske države na Balkanu. Bio je iskreni pobornik te ideje. O tome možda najbolje svedoči spis pronađen u njegovoj zaostavštini, posle njegove smrti. Spis nosi naslov „*Ustav federativne jugoslovenske Carevine*“ i predstavlja projekat personalne unije Kraljevine SHS i Bugarske, pod dinastijom Karađorđević. Njen centralni parlament bio bi u Beogradu, a lokalni parlamenti u Sofiji, Skoplju, Zagrebu, Ljubljani, na Cetinju i u Novom Sadu (Глигоријевић, 2002, str. 29). Milan Antić, svedok vremena i aktivni učesnik događaja kao funkcioner Ministarstva inostranih dela Kraljevine SHS dvadesetih godina, u svojim zapisima, analizirajući srpsko-bugarske odnose i istorijski spor oko Vardarske Makedonije, zapisuje da je Stambolijski prvi koji je „izlaz iz tog političkog anahronizma našao u ideji jedne države.“¹⁹ Na drugom mestu, Antić hvali hrabrost Stambolijskog, koji je, po njemu, jedini od bugarskih državnika koji se uhvatio u koštac sa makedonskom organizacijom (VMRO), primivši na sebe obavezu da je rasturi, što ga je na kraju koštalo i glave.²⁰ U svom neobjavljenom rukopisu o jugoslovensko-bugarskim odnosima predratni beogradski novinar Đura Banjac je pisao da Stambolijski „ostaje do danas najveći Jugosloven, i nacija će u budućnosti njega slaviti kao preteču jugoslovenske velike državne ideje.“²¹ U godinama koje su sledile u opisivanju tragičnog nestanka Stambolijskog sa bugarske i balkanske političke scene bilo je mnogo preterivanja (pa i u pomenutom rukopisu Banjca) o njegovoj ulozi, jugoslovenstvu itd. Međutim, sve to govori o percepciji njegove ličnosti i političkog rada, o mestu koje su kod savremenika kako je vreme odmicalo dobijale njegove ideje i njegova

¹⁹ Архив САНУ, Заоставштина Милана Антића, 14387/9911, белешке о српско-бугарским односима (рукопис, без наслова).

²⁰ Архив САНУ, М. Антић, 14387/10443, „Сећања-људи и догађаји-Југославија (Југославија краља Александра)“, рукопис.

²¹ Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 14599, Ђура Бањац, „Бугарска и Југославија до 1928.“

politika, i o tome kako se njegov nestanak pokazivao sve kobnijim po odnose dva susedna naroda, a samim tim i po stabilnost čitavog regiona.

Sa aspekta praktične politike, Stambolijski je u jugoslovenstvu video u tom trenutku jedini put izlaska Bugarske iz posleratne izolacije. U njegovoj politici jugoslovenstva su se, dakle, spojila dva imperativa političkog delovanja: *imperativ političkog ubeđenja* i *imperativ istorijskih okolnosti*. Koji je bio važniji i koji je od njih više motivisao Stambolijskog da vuče svoje političke poteze, teško je reći, a čini se da i nije od naročite važnosti (osim za neko detaljnije istraživanje političke biografije Stambolijskog). Ovde se, naravno, ne sme izgubiti iz vida da je u istoriji jugoslovenstva i političkim projektima vezanim za ovu ideju bilo različitih interpretacija i „varijanti” (tako je u samoj jugoslovenskoj državi oko toga postojao spor između Srba i Hrvata), te nepodudaranje sa zvaničnim (beogradskim) viđenjem ovog pitanja, nije po automatizmu izraz neiskrenosti (kako je često tuđe, posebno bugarske, jugoslovenske stavove tumačila vlada u Beogradu). Stambolijski je, ipak, iznad svega bio Bugarin i bugarski državnik, i na sve načine (a politika jugoslovenstva je bila jedan od njih) je pokušavao da Bugarsku oslobodi teškog psihološkog i materijalnog tereta ratnog poraza.

Bez obzira na različite poglede na ulogu Stambolijskog i njegove politike na Balkanu u periodu njegove kratotrajne vladavine (jer je sigurno da je njegov „politički profil” različito viđen očima Beograda, Sofije, Bukurešta, Moskve, Londona...) i na različite percepcije njegovog jugoslovenstva, jedno je sigurno: Stambolijski je jedna od onih tragičnih balkanskih istorijskih figura, čija je politika, u grču istorijskog nasleđa i datih složenih okolnosti, pokušala da prokrči put novim odnosima bez obzira na motive ovakve politike, koji su i lični i usloveljeni nužnostima vremena i prostora. Svojom smrću Stambolijski se „pridružio” panteonu balkanskih političkih vođa čije su živote progutali virovi političkih obračuna i unutrašnji konflikti oko različitih krucijalnih pitanja (od ekonomskih i socijalnih, do nacionalnih i spoljnopolitičkih) njihovih tek rođenih, još uvek nesređenih društava uz, za Balkan tako karakteristično, neizbežno prisustvo „stranog faktora”. Taj neslavni „niz” žrtava najradikalnijih vidova političkih obračuna na ovim prostorima, nažalost, doseže do početka 21 veka.

LITERATURA

- Avramovski, Ž. (1968). O stavu jugoslovenske vlade prema devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine. *Istorija XX veka*, sv. IX, 132-186.
- Vinaver, V. (1985). *Jugoslavija i Francuska između dva rata*, Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Глигоријевић, Б. (2002). *Краљ Александар Карађорђевић*, 3. књига, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Krizman, V. (1975). *Vanjska politika jugoslavenske države*, Zagreb: Školska knjiga
- Марков, Г., Гребенаров, А., Милачков, В., Стојанов, Л., Дойнов, Д. (Съст.). (2005). *Алманах на българските национални движения след 1878 г.*, София: Българска академия на науките-Институт по история.
- Павловић, С. (2004). *Историја Балкана 1804-1945*, Београд: Сlio
- Петков, Н. Д. (1930). *Александар Стамболијски. Његова личност и идеје*, Београд: Штампариа „Раденковић“.
- Петров, М. и Стефанова, С. (1981). Александър Стамболийски и българо-югославското сближение (октомври 1919-јуни 1923), *Военноисторически сборник*, 5/1981, 3-16.
- Петрова, Д. (1988). *Самостоятелното управление на БЗНС 1920-1923*, София: Държавно издателство наука и изкуство.
- Тодоров, К. (1937). *Стамболијски*, Београд: Југо-Исток.
- Тодоров, К. (1938). *Политичка историја савремене Бугарске*, Београд: Штампариа „Слога“.
- Todorović, D. (1979). *Jugoslavija i balkanske države 1918-1923*, Beograd: Narodna knjiga i Institut za savremenu istoriju.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ (архивска грађа)

- Архив Југославије (АЈ), *Фонд Делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу* (бр. фонда 336).
- АЈ, *Фонд Посланства Краљевине Југославије у Великој Британији-Лондон* (341)
- Архив Српске академије наука и уметности (САНУ), *Заоставитина Милана Ракића* (инвентарски бр.14331).
- Архив САНУ, *Заоставитина Милана Антића* (14387).
- Архив САНУ, *Заоставитина Николе Пашића* (14528).
- Архив САНУ, *Ђура Бањац, Југославија и Бугарска до 1928. године*, рукопис (14599).

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ (документи и мемоари)

- Avramovski, Ž. (Prir.). (1986). *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji - Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, knjiga prva (1921-1930), Beograd: Arhiv Jugoslavije.
- Коларж, Й., Щовичек, И., Бистрицки В., Василев А. В. и Манолова Л. (Съст.). (1985). *Извори за българската история, XIII: Чехословашки извори за българската история*, том 1, София: Издателство на българската академия на науките.
- Medlicott, W. N., Dacin, D. (Eds.). (1980). *Documents on british foreign policy 1919-1939, first series, volume XXII*, London: Her Majesty's Stationary Office.
- Панайотов, П. (Съст.). (1989). *Външната политика на правителството на БЗНС: ноември 1919 - јуни 1923. (Александър Стамболийски документално наследство)*, София: Издателство на БЗНС.
- Тодоров, К. (1994). *Изповедта на една луда балканска глава*, София: ИК „Летописи“.

**MUTUAL UNDERSTANDING POLICY
AT THE TIME OF MISUNDERSTANDINGS**
*(Alexander Stambolijski's activities
and the Yugoslav-Bulgarian rapprochement 1919-1923)*

Summary

After the First World War, the relations between the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Bulgarian state were extremely tense and complex. Old conflicts such as the so-called "Macedonian issue", as well as new disputes that came from Bulgaria's obligations under the Peace Agreement signed in Neij near Paris in November 1919, caused dangerous tensions in the relations between the two Balkan countries every day.

Bulgaria was in a state of isolation after the war and endured severe physical and psychological consequences of defeat. Aleksandar Stambolijski, the leader of the Bulgarian Agrarian People's Party, tried to bring his country out of isolation, which he believed could be realised through a political rapprochement of Bulgaria and the Yugoslav state, and the reconciliation of the Bulgarian and Serbian peoples. The ideological basis of his new policy was the spirit of a Yugoslav union, that is, the idea of a Yugoslav state which would be joined by Bulgaria. However, relations with Bulgaria were seen in a different way in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. The ruling elite in Belgrade, headed by King Alexander and Nikola Pasic, were extremely suspicious of Bulgarian promises and Stambolijski's new policy; also, they were angry with Bulgaria for its attack on Serbia in the autumn of 1915, as well as because of a number of serious crimes committed by the Bulgarian forces in Serbia during the occupation (1915-1918). In September 1920, Stambolijski sent his trusted man Kosta Todorov to Belgrade as a diplomatic emissary to try to resolve the conflict, but to no avail. The Yugoslav government asked Bulgaria to constantly prove their sincerity and show remorse for the things they had done to Serbia. Stambolijski did not give up easily, so he turned to the Great Powers to help him realize the rapprochement with the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. Complex international circumstances and the pressure of Fascist Italy forced the Belgrade authorities to change tactics and become closer to Bulgaria. Stambolijski was in Belgrade in November 1922, while in March 1923 a joint Conference was held in Nis where a resolution was passed about the protection of the border-crossings from illegal armed Macedonian revolutionaries. The nationalist circles in Bulgaria immediately reacted and, in a bloody coup helped by the Macedonian organization, Stambolijski's government was overthrown on 9 June 1923, while Stambolijski was brutally tortured and killed. After his death, Stambolijski was remembered as a unique political figure in the Balkans, in both Yugoslav and Bulgarian public after the war.